

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

gorisk moralitet och inre psykodrama, men den precisering han gjort innebär ett viktigt steg i riktning mot en bättre förståelse av romanen.

I ett appendix finner man en redogörelse för Kochs efterlämnade material, som kunde ha gjorts fyligare, en nyttigt släktöversikt över romangestaltarnas inbördes relationer, en summary över romanens handling – kanske överflödigt med tanke på den grundliga analysen i det tredje kapitlet – samt en värdefull recensionsöversikt. Avhandlingens akribi när det gäller citat och referenser m.m. synes av stickprov att döma vara tillfredsställande. Kritiska synpunkter kan man, som framgått, lägga på en del dispositionella lösningar, likaså på notapparaten, som är svår att använda och enstaka gånger ger dålig information. Så är det exempelvis svårt att veta vart brevcitatet på s. 40 hör. Kommande Koch-forskare måste själva kontrollera i materialet. Genom sitt notsystem, som nu fångar upp referenser från flera stycken i texten, har avhandlingsförfattaren lyckats krympa apparatens omfång, men på bekostnad av tydlighet och lättanvändbarhet.

Sådana anmärkningar i det formella förtar emellertid inte intrycket att Jerker Engblom skrivit en förtjänstfull avhandling, som – om man bortser från det första kapitlet – har sin styrka i själva substansen. De resultat som nåtts ger en vidgad, mer mångsidig bild av *Guds vackra värld* än tidigare. Med rätta förtjänar hans mångåriga insatser för en fördjupad kunskap om Martin Kochs författarskap mycket stor erkänsla.

Ingemar Algulin

Anna Williams: *Skribent i Svensk-Amerika. Jakob Bonggren, poet och journalist*. (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 26) Uppsala 1991.

Anna Williams' (AW) undersökning är ett välkommet bidrag till utforskningen av de svenska amerikaimmigranternas kulturbygge. Till förtjänsterna hör inte minst de goda underarbetena. AW:s avhandling står på stadiga ben; den ger oss därmed ny och säker kunskap på ett föga bearbetat fält. Man slås även av en påtaglig vilja att sätta in iakttagelser och slutsatser i ett större sammanhang och att pröva etniska och sociologiska metoder som inte är så alldeles lättarbetade. AW är en försiktig forskare som anstränger sig att inte säga mer än källorna medger. Kanske är hon ibland alltför försiktig. Man kan nog peka på fall där en något större djärvhets skulle ha givit utdelning. Jag menar också att avhandlingens huvudperson, trots förf:s forskarmödor, blir en något anonym och profilös gestalt.

Vad är svenskamerikansk litteratur? En rent svenskspråkig företeelse? Eller kan man inkludera även engelskspråkiga texter? Kanske t.o.m. helt engelskspråkiga författarskap? Kan ett svenskamerikanskt författarskap behandla vilka teman som helst eller måste det finnas inriktning på vissa teman? AW ger väl inga entydiga svar på frågorna och därmed blir

även hennes förhållande till tidigare forskning en smula oklart. För amerikanska forskare som Werner Sollors och kretsen kring honom är etnisk diktning sådan litteratur som tematiserar etnicitet, immigrant-erfarenhet osv. AW däremot tycks med svenskamerikansk diktning avse litteratur producerad inom det kulturområde vi kallar Svensk-Amerika, vilket torde överensstämma med den svenskamerikanska kultur-elitens egen uppfattning vid sekelskiftet. Jag har ingen invändning mot innebörden i AW:s försök till begreppsbestämning men menar att hennes utredning kunde ha varit mer klagörande.

Resonemangen kring begreppet svenskamerikansk litteratur hittar man i upptakten till avhandlingens andra kapitel, som är ägnat det litterära systemet i Svensk-Amerika. Det gäller alltså den svenskamerikanska kulturelitens strävan att försörja sina landsmän med litteratur. Framställningen är fokuserad på systemets viktigaste delinstitutioner, för att avrundas med några blickar på receptionen av svenskamerikansk diktning i Sverige resp. Svensk-Amerika. Först där ligger AW:s egen forskning till grund för framställningen.

Alla delinstitutioner görs väl ej full rättvisa. Redan i inledningens överblick över det svenskamerikanska litteratursystemet tappar AW bort organisationerna och det avsnitt som hon senare ägnar föreningslivet handlar alltför mycket om mobiliseringsnivå, medlemsantal, historik osv. Den diskussion om organisationerna som *litterära* institutioner som kapitelrubriken utlovar uteblir i stort sett. Det är dock välkänt att de spelade stor roll som litteraturförmedlare – genom sin biblioteksverksamhet, sina litteraturaftnar och amatörteatergrupper. AW:s genomgångar av t.ex. pressens och förlagens funktion i det litterära systemet har större tyngd.

Även följande avsnitt om den svenskamerikanske författaren kännetecknas av viss perspektivlöshet. Stor betydelse för förståelse av systemet har frånvaron av oberoende intellektuella av den sort som blir allt vanligare i det sena 1800-talets Sverige. Den »typiske» svenskamerikanske elitförfattaren är en sorts funktionärsdiktare med intim bindning till en etnisk institution – organisation, skola, tidning – och i sista hand med uppgift att verka för svenskhetens bevarande i USA. Man saknar i avhandlingen en inträngande reflektion över detta fenomen. Den estetiska konservatism och den ovilja till problematisering av exv. invandrarerfarenhet som är så uppenbara i svenskamerikansk diktning sammanhänger med det skisserade förhållandet. Den svenskamerikanska litteraturen är alldeles för institutionaliserad för att problematisering av sociala motiv överhuvudtaget ska vara möjlig.

Ett komparativt perspektiv hade nog kunnat berika AW:s försök till sociologisk profilleckning av den svenskamerikanske författaren. Om litteraturlivet på elitnivå i Svensk-Amerika skiljer sig från sin motsvarighet i Sverige genom frånvaron av fria författare påminner det så mycket mer om förhållandena i folk-rörelse-Sverige. Där hittar man institutions- och organisationsanknutna författare av samma typ som på den svenskamerikanska parnassen – journalister, pre-

dikanter, lärare, föreningsmän, som även skapar skönlitteratur. Också en blick tillbaka mot 1800-talets början hade kunnat komma framställningen till godo. Då var – som Bo Bennich-Björkman visar i sin avhandling om författaren som ämbetsman – elitförfattarna ofta präster och skol- eller universitetsmän och så är det ju även i Svensk-Amerika. Visserligen spelar pressen en mycket viktigare roll där än i det tidiga 1800-talets Sverige, men man får komma ihåg att de svenskamerikanska tidningarna ingick i det nätverk av institutioner som kontrollerades av det etniska etablissemangen; det är inte riktigt samma press som den som bryter fram i Sverige omkring 1830.

AW söker genomgående varva breda bakgrundsöversikter med kapitel fokuserade på avhandlingens huvudperson – ett lyckat grepp som ger en behaglig rytm åt läsningen. Ytterligare exempel på ett sådant »brett» kapitel är det femte om den etniska ideologin i Bongrens tidning *Svenska Amerikanen*. Ett diskutabelt inslag i den f.ö. förtjänstfulla framställningen är enligt min mening det tidsperspektiv som AW anlägger. Tyngdpunkten i dokumentationen ligger på en förhållandevis sen period – 10-tal, 20-tal och 30-tal – medan utblickarna mot tidigare skeden är mer sporadiska. Detta är särskilt slående i avsnittet om synen på Amerika (s. 153 ff). Här kommer förf. nästan genast in på *Svenska Amerikanarens* skrivelser under första världskriget och dröjer sig kvar där ganska länge innan hon börjar dra trådarna fram mot senare tid. I avsnittet om synen på Svensk-Amerika (s. 158 ff) är balansen något jämnare, uttalandena är utspridda över en längre tidsaxel. Det stora flertalet referenser gäller dock 10-talet och senare medan tiden före sekelskiftet är klen representerad. Ungefär samma mönster möter i avsnittet om synen på Sverige. Mot ett fåtal referenser till 90-talets sista år står ett stort antal till 20-årsperioden före 1940.

Uppläggningsen blir därmed tämligen konventionell. Åtskilliga forskare har understrukt första världskrigets betydelse för det svenska immigrant-samhället i USA: Capps (1966), Lindmark (1972), Hasselmo (1974). När AW sällar sig till denna rad av forskare begränsar hon samtidigt det vetenskapliga nyhetsvärdet i sin avhandling. Hur mycket intressantare hade det inte varit om hon trängt tillbaka till den period på 1880- och 1890-talen då föreställningen om en svenskamerikansk etnicitet börjar lanseras i *Svenska Amerikanaren*! De nedslag jag gjort i materialet antyder att tidningens kampanjer inför de lokala valen har en hel del att ge i detta avseende. Och någon borde äntligen göra en ordentlig genomgång av den svenskamerikanska pressens attityder under spansk-amerikanska kriget 1898. Det skulle förmodligen visa sig – mina stickprov pekar i varje fall i den riktningen – att reaktionerna då föregriper vad som skrivs halvtannat decennium senare. Det är fråga om en sorts generalrepetition inför första världskrigets kampanjer.

Ett längre tidsperspektiv – som alltså inkluderat 1880- och 1890-talen – på *Svenska Amerikanarens* etniska markeringar hade vidare varit naturligt med hänsyn till AW:s intentioner med och utgångspunkter

för sin framställning. I kapitelupptakten säger sig förf. betrakta etnicitet inte som ett genetiskt, dvs. statistiskt begrepp, utan som ett föränderligt sådant (s. 145). Hon anknyter till Werner Sollors' tillämpning av Eric Hobsbawms slagord »Invention of Tradition» och ser alltså etnicitet som en uppfinning, i detta fall av företagsamma svenska intellektuella; den kan användas i olika syften vilka i sin tur kan förändras över tid (s. 146). Med denna syn på etnicitet hade det som sagt varit naturligt att ägna särskilt intresse åt framväxten och lanseringen av den svenska etniciteten, åt det skede då uppfinningen görs och etableras bland svenskarna. Nu ligger dokumentationens tyngdpunkt på den period då uppfinningen redan är gjord – vi får i stället följa dess tillämpning under blomstrings- och skördeåren.

Det anlagda perspektivet leder också till en viss skevhet i avhandlingen. När man ser planen för den och konstaterar att kap. 6 heter »Jakob Bongrens litterära profil» ligger den slutsatsen nära till hands att profilen ska få avteckna sig mot den föregående framställningen och närmast mot kapitlet om *Svenska Amerikanaren* som etniskt organ. Men så fungerar det inte, snarare tvärtom. Bongrens diktarprofil tecknas med texter från 80- och 90-talen, medan »bakgrunden» beskrivs med betydligt senare material. Följden blir en kronologisk omkastning mellan avhandlingens båda sista större kapitel.

Jag ska ägna återstoden av min anmälan åt AW:s teckning av Jakob Bongren. Som alltid präglas hennes framställning av stor grundlighet. Vi får veta vad vi behöver – och kanske mer därtill – om Bongrens förehavanden både före och efter emigrationen. Bilden av hans litterära utveckling blir dock något ofullständig då AW aldrig diskuterar den tidiga patriotiska diktningen. Det kan förefalla som om Bongrens övergång till ett nationellt och konservativt inriktat författarskap decenniet före sekelskiftet innebär ett närmande till hans estetiska och ideologiska ståndpunkt i utgångsläget ett kvartssekel tidigare. Vid disputationen hävdade AW att den tidiga nationella diktningen är mer inriktad på krig och kamp än den senare som starkare betonar det fredliga kulturarbetet. Det intressanta argumentet hade förtjänat att utvecklas.

Detsamma gäller AW:s påstående att Bongrens lyriska praktik i 1880-talets början präglas av ambivalens och inkonsekvens. Om så förhåller sig är detta knappast förvånande med tanke på att Bongren är en diktare stadd i snabb förändring. Å andra sidan speglar debutsamlingen *Förstlingar* hela Bongrens utveckling från 1870-talets mitt till 1882. Texter som verkar motsägelsefulla när de ställs bredvid varandra kan ju lika väl representera olika skeden av författarens utveckling.

I avsnittet om Bongrens religiösa ståndpunkt kunde Ernst Rodhes bok om den religiösa liberalismen från 1934 ha bidragit till att fördjupa bilden. Rodhe ger hela den tradition som avtecknar sig bakom Bongren och uppmärksammar även A.F. Åkerbergs *Sanningssökaren* som skalden har kontakt med. Framför allt kunde Rodhe ha utnyttjats för att belysa den senare Bongrens övergång till en teosofisk håll-

ning. Åtskilliga i diktarens generation går samma väg och Rodhe utreder förutsättningarna härför: den religiösa liberalismen leder över i intresse för orientalism, som i sin tur ger rum för ockultism och teosofi. Men redan sambandet mellan den moderna mysticismen och den religiösa liberalismen är påtagligt enligt Rodhe. Framför allt bildar motstånd mot dogmtro och allmän fördragsamhet en länk mellan de båda strömningarna. Antifundamentalismen skapar alltså kontinuitet i både Bonggrens och hans generationskamraters utvecklingsgång. AW snuddar vid tanken på ett samband mellan den tidige och den sene Bonggren på denna punkt, men detta samband är både mycket starkare och mer tidstypiskt än vad hennes framställning ger vid handen.

En central tanke i avhandlingens analys av Bonggren efter emigrationen är föreställningen om honom som en etnisk ledare, närmare bestämt en s.k. *internal leader*. Detta innebär – enligt ett uppslag från den amerikanske immigrationshistorikern John Higham – att Bonggren gör karriär helt inom den minoritet från vilken han härstammar. Greppet kan i förstona verka överraskande, eftersom Bonggren nästan inte alls är förenings- eller organisationsverksam, utan bara verkar som publicist. Å andra sidan kan AW här luta sig mot just Higham som i sin artikel faktiskt ser de etniska journalisterna som ledarpersonligheter. Och otvivelaktigt har detta synsätt mycket att ge. Det är verkligen ägnat att kasta ljus över olika aspekter av Bonggrens verksamhet och göra hans profil skarpare.

AW:s påstående att den interne ledaren »representerar» gruppen »inför det omgivande samhället» (s. 22) ger dock en missvisande bild av Bonggrens situation. Hans verksamhet är ju helt förlagd till ett svenskspråkigt sammanhang – frånsett några ockulta skrifter utan etnisk anknytning. Hans texter och andra meningsyttringar kan inte ha nått särskilt långt utanför den egna kretsen. Det ligger nära till hands att se Bonggren som en ledare på grundval av hans opinionsbildande verksamhet och – dock ganska fåtaliga – framträdanden som recitatör och festtalare. Däremot kan han knappast sägas representera svenskarna inför grupper som aldrig kom i kontakt med hans texter och inte förstod honom.

Men uppslaget är som sagt givande, inte minst därför att det kan knytas samman med en annan tråd i avhandlingen. Jag avser AW:s försök att tillämpa Pierre Bourdieus idéer om litterära fält, symboliskt kapital och kulturellt investeringsarbete; här möter en kultursociologisk modell som veterligen inte tidigare har prövats inom etnisk forskning.

Förf. tar upp denna trådända första gången i inledningskapitlet, där vi får definitioner och en skiss av hur modellen är tänkt att fungera framöver. Hon refererar »främst till kulturellt kapital och det än mer avgränsade litterärt kapital, och vill visa hur han som ett led i sin karriärsträvan tillägnade sig detta i form av förtrogenhet med litteraturen och den litterära debatten samt försök till insteg i det litterära etablissemangen. Vidare investerade Bonggren i ett socialt kapital genom att upprätta förbindelser med samtida betydelsefulla kulturpersonligheter och litterära förgrundsmän.» (s. 21) AW återanknyter i slutet av kap.

tre (s. 87) med en summering av Bonggrens dittills föga framgångsrika investeringsarbete i Sverige och på nytt i upptakten till nästa kapitel (s. 89 ff) med en framåtblick på hur investeringarna börjar ge avkastning. Men där bryts Bourdieu-tråden och återupptas inte. Slutsummeringen i det sista kapitlet ger ingenting nytt. Jag upplever detta inslag i avhandlingen som oavslutat. Det är en lös trådända som hänger och dinglar, något som ropar på en fortsättning. Man får intrycket att AW har en ambivalent inställning till Bourdieu. Hon ser tydligt att hans idéer kan användas med utbyte på hennes material; samtidigt tycks det finnas något som inger henne tvekan.

Det framgår i inledningen att hennes osäkerhet inför vidare tillämpning av Bourdieus bottenar i en tvekan att applicera hans grupp-sociologiska idéer på en enskild individ (s. 21). Jag har förståelse för denna reaktion men menar att den kan övervinnas. Strängt taget är förf. hela tiden inne på ett grupporienterat perspektiv. Enligt avhandlingens grundpremiss är Bonggren typisk, åtminstone representativ för gruppen svenskamerikanska författare. Nästan varje gång AW låter Bonggren säga eller göra något intressant är hon angelägen visa att det finns flera andra som säger eller gör ungefär detsamma. På sätt och vis behandlar hon honom alltså som en medlem i en grupp. Så varför inte gå ytterligare ett par steg längs den väg som förf. ju faktiskt redan beträtt?

AW placerar konsekvent Bonggren på ett litterärt fält vilket är både korrekt och otillräckligt. Bourdieus sociala fält kan läggas ut och placeras bredvid varandra i skiftande mönster men även skjutas in i varandra, eller rättare sagt: ett fält kan skjutas in i ett annat som en kinesisk ask i en annan. Enskilda aktörer och grupper kan alltså verka på flera olika fält samtidigt. Det litterära fältet ingår i ett allmänskulturellt fält som i sin tur kan utgöra del av ett ännu större fält. I sista hand hamnar man på vad Bourdieu kallar maktens fält, där olika ekonomiska makt-havare – företagare, bankmän osv. – återfinns i ena ändan. Vid den motsatta polen, längst bort från ekonomins män, placeras Bourdieu de intellektuella som i sin tur består av olika skikt. Vetenskapsmän och akademiska lärare utgör en grupp, mot vilken står bl.a. författare och konstnärer. Alla dessa söker makt och utövar makt genom att spela med ett kulturellt kapital. Detta gäller t.ex. Bonggren och hans svenskamerikanska journalist- och författarkolleger.

Denna bild skiljer sig inte nämnvärt från den som amerikanska immigrationshistoriker ger av det etniska ledarskapet. John Bodnar med *The Transplanted* från mitten av 80-talet har här kanske mer att ge än Higham med sin förut åberopade uppsats. I en av AW citerad passus (s. 150) betonar Bodnar t.ex. att vi måste betrakta den blivande etniska ledaren i hans ursprungsmiljö på denna sida Atlanten för att förstå hans karriär i det nya landet, ungefär som hon gör med Bonggren. Redan hemma skaffar han sig ett kunskapsförråd och en bildning som han ytterligare bygger på i Amerika och utnyttjar i sin karriär efter emigrationen. Bonggren och flera av hans kolleger kan åter ses som exempel.

Ett intressant sidospår i avhandlingen är diskussio-

nen av Bonggren som dagsverspoet i *Svenska Amerikanaren*. Jag ska inte fördjupa mig i detta inslag, bara hävda att AW i mina ögon överdriver likheterna mellan Bonggrens texter och den dagsvers som enligt Staffan Björcks *Dikter för dagen* (1978) slår igenom i Sverige omkring 1920. I själva verket saknar Bonggrens s.k. dagsverser påfallande ofta de karakteristiska Björck betraktar som oundgängliga: aktualitetsanknytning, lättsam ton, vara nyskriven osv. Tidningen *Fäderneslandets* tillfällesdiktning fr.o.m. 1850-talet har klarare paralleller med den »moderna» dagsversen än Bonggrens dikter. Avhandlingens påstående att också tidningen *Vestkusten* i San Francisco publicerar dagsverser (s. 123) visar hur lätt förf. tar på definitionsfrågan: där gäller det uteslutande omtryck av äldre texter. Man kan möjligen hävda att Bonggrens verksamhet utgör ett led i den svenska dagsversens framväxt. Men AW går i praktiken längre. Bonggrens dikter »motsvarar» Björcks definition – som förf. dock aldrig meddelar – och deras upphovsman kan »åberopa originalitet».

Men jag övergår till en annan linje. I Bonggrens andra diktsamling, den i USA utgivna *Sånger och sagor* (1902), finns en dikt med titeln »På främmande strand». På ett i svenskamerikansk litteratur välkänt manér skildrar den invandraren som ett offer för rotlöshet och främlingskap:

En rotlös ört, jag hastar
hvarthän mig böljan bär.
Mig hit och dit hon kastar;
jag jämt en främling är.
Ett blad förutan fäste,
mig vinden med sig tar;
en sparf, som saknar näste,
förutan mål jag far.

[- -]

Jag är en främling vorden
uppå en fjärran strand;
jag längtar hem till Norden,
till mina fäders land.
Min längtan intet stillar,
förr'n jag har än en gång
hört vakans vemodsdryllar
och lärkans glada sång.

(*Sånger och sagor*, s. 42; jfr. avh. s. 198)

Hur ska man förstå denna dikt? Hur mycket av Bonggrens personlighet rymmer den? I avhandlingen diskuteras tyvärr inte sådana frågor. Vid disputationen sade sig förf. dock tro att dikten rymmer starka personliga inslag och alltså speglar något av författarens invandrarerfarenhet. Hon ansluter därmed till en livaktig tradition inom den etniska litteraturforskningen. Dorothy Burton Skårdal, Jørrun Mannsåker och Joshua Fishman tar alla – av allt att döma på ett tämligen slentrianmässigt sätt – för givet att emigrationsdiktens lamentationer över ett förlorat fosterland speglar en »verklig» upplevelse hos författaren.

Å andra sidan kan AW inte peka på någon mot-

svarighet till diktupplevelsen i det stora Bonggren-materialet i Göteborgs Landsarkiv; det innefattar bl.a. dagböcker från nästan hela amerikaitiden. Tvärtom menar hon att Bonggrens emigration förlöpte synnerligen harmoniskt. »Varken i dagböcker eller på annat håll framstår invandringen som en smärtsam eller radikalt omvälvande process», heter det (s. 195). Jag kan tillägga att min genomgång av det otryckta biografiska materialet inte jävar AW:s om-döme. Hon kan inte frambringa några verkligt goda skäl att se »På främmande strand» som en personlig dikt. Däremot finns argument som pekar i den motsatta riktningen.

Som många liknande texter är »På främmande strand» en rolldikt och vi brukar ju på tal om denna genre varnas för identifikation mellan diktjag och författare; försiktighet torde vara på sin plats också i detta fall. Som AW själv påpekar inordnar sig dikten vidare i den nationella ideologi som Bonggren börjar utveckla någon tid efter sin emigration; kärleken till även det svenska fosterlandet är där en av hörnstenarna. Därtill kommer ett rent litteraturhistoriskt perspektiv. Immigrantdikten håller vid denna tid på att utvecklas till en särskild genre med egna klichéer, schabloner och stereotyper. Den aktuella scenen – den rotlöse immigranten klagande sin andliga nöd – är en sådan stereotyp som i parti och minut förekommer i svenskamerikansk litteratur. En svensk-amerikansk diktsamling *skulle* helt enkelt innehålla en eller flera variationer på temat.

I förordet till *Sånger och sagor* skildrar skalden sin utveckling från ungdomsåren i Sverige till mannaåren i Amerika och betonar eftertryckligt den förskjutning som inträtt i hans hållning på både det ideologiska och det formella planet. Den ungdomliga radikalismen och skepticismen har fått vika för en mer idealistisk attityd och den tidigare realismen har likaledes lämnat rum för andra ideal:

Aderton år draga icke spårlöst förbi; de medföra i sanning både yttre och inre förändringar. »Förstlingar» var den allra första af den nya *realistiska* litteraturströmningens poemböcker. August Strindbergs »Dikter på vers och prosa» utkommo där näst, nämligen 1883. [- -] Större lifserfarenhet, djupare uppfattning af tillvaron, ökad mått af tro, hopp och kärlek hafva sedan 1882 åstadkommit förändringar i min tanke- och känslövärld, hvilka väl kunna kallas genomgripande. Att innehållet i denna bok skall i sin mån bära vittne därom, det säger sig själf. (*Sånger och sagor*, s. 3; avh. s. 187).

AW lämnar denna självbiografiska historieskrivning i stort sett okommenterad och jag förstår inte varför, särskilt inte som hennes egen undersökning ger så mycket underlag för en kommentar. Håller förf. med om den bild som Bonggren manar fram? Menar hon att kommentarer är överflödiga?

Det tycks finnas en skillnad mellan AW och Bonggren själv i synen på den senares bana. Bonggren betonar brottet i utvecklingen, AW snarare kontinuiteten – frånsatt synen på Sverige där ju en förändring otvivelaktigt äger rum. I hennes textanalyser åter-

kommer delvis samma namn: Runeberg, Rydberg, Snoilsky – aktuella både i analyserna av 70- och 80-talsdiktningen och den senare lyriken. Om hon har rätt – vilket jag tror – överdriver alltså Bonggren innebörden i sin förändrade syn – brottet är inte så radikalt som en läsare kan frestas tro.

Varför tecknar då Bonggren denna bild av sin utveckling? Inte heller på denna punkt får vi någon diskussion. En sådan skulle dock kunna visa på Bonggrens strategier för att hävda sig på de sociala fält där han verkar och kanske även på drag i hans personlighet. Ett syfte är uppenbart att markera distans till politisk och estetisk radikalism och understryka hemmahörighet i en kulturkonservativ miljö som den svenskamerikanska. Samtidigt skisserar Bonggren en bild av sig själv som säkert nära motsvarar föreställningen om »den store diktaren» hos den borgerliga publik till vilken han vänder sig: i unga år ett radikalt brushuvud för vilket ingenting är heligt, uppe i medelåldern en sansad och förständig man som självvorniskt kan se tillbaka på ynglingaårens förlöpningar, i vetskap om att bli förlåten av sin beundrande publik. Åter skulle alltså Bonggren ägna sig åt ett mycket medvetet rollspel. Vidare noterar man att Bonggren i sin historieskrivning placerar in sig i ett rikssvenskt litteraturhistoriskt sammanhang. Det är ju utvecklingen från 80-tal till 90-tal som Bonggren beskriver och tillämpar på sig själv. Säkert var även detta viktigt för honom. Bonggren är i färd med att bygga upp den bild av sig som ska gå till eftervärlden och i det sammanhanget är det litteraturhistoriska perspektivet betydelsefullt.

Därmed och i sista hand belyser förordet en tendens hos Bonggren att »mytologisera» sitt liv som jag uppfattar som karakteristisk för honom. Särskilt påfallande är detta i den passage där han ger sig prioritet som realistisk 80-talslyriker: först kom jag, så Strindberg och därefter alla de övriga som inte ens förtjänar omnämnande. AW kallar uttalandet »anspråksfullt», och det måste man hålla med om, men kommenterar det f.ö. inte; detta är åter synd då det säger så mycket om Bonggren.

Ytterligare exempel på denna tendens ger två artiklar från 1920- och 1930-talen där Bonggren berättar om sina kontakter med Anders Zorn. AW drar av sin läsning slutsatsen att de båda »antagligen [- -] verkligen hade ett givande intellektuellt utbyte» men tillfogar ett par rader längre ned att tillbakablickarna »givetvis har färgats av efterkonstruktion» (s. 63). Det är oklart vad som återstår för att motivera slutsatsen om det stimulerande intellektuella utbytet när man har dragit bort för efterkonstruktionen; några vittnesbörd från den andra parten i konstellationen kan AW i varje fall inte återopa.

I mina ögon blir dessa texter intressantare om man angriper dem från ett annat håll och ser dem som uttryck just för Bonggrens benägenhet att mytologisera sitt liv. Situationen blir följande. På sin ålders höst sitter den svenskamerikanska diktens och journalistikens nestor och tänker tillbaka på ett händelse-rikt liv. Han berättar om två unga män som ett halvsekel tidigare tumlade om med tidens idéer – den ene är impressionist, den andre realist. Det gick dem båda

väl i händer. Den ene blev ett stort konstnärsgeni, den andre ett nästan lika stort skaldesnille. Poängen blir att Bonggren försöker suggerera ett slags jämbördighet mellan sig och Zorn. Han är inte bara en fåfång man som skryter med sina fina bekantskaper eller en beundrande vän som gör sig liten för att den andre ska te sig så mycket mer imponerande. Tvärtom är det en kollega i andens och konstens värld som talar. AW är märkvärdigt okänslig för denna Bonggrens mytologiserande läggning.

I vissa fall kan det dock vara svårt att avgöra om Bonggren själv eller någon annan person är ansvarig för legendbildningen. AW pekar på de ryktbara förorden av Viktor Rydberg och Georg Brandes till debutsamlingen *Förstlingar* som ju, enligt vad hon visar, Karl-Otto Bonnier tar på sig ansvaret för i sin förlagshistorik; poeten själv skulle alltså vara oskyldig. Uppenbart är emellertid att de båda förorden bidragit till att forma bilden av Bonggren som en radikal, realistisk diktare i den allra främsta frontlinjen redan i Sverige. Mitt tal om myten eller legenden Bonggren avser bl.a. detta och skalden själv spinner ju vidare på tråden i sitt förord till *Sånger och sagor*. Bonggrens mer än 50-åriga tjänst hos en och samma svenskamerikanska tidning som slutligen ledde till identifikation mellan honom och bladet bidrog ytterligare till mytbildningen.

Att denna får genomslagskraft i Svensk-Amerika är kanske inte så underligt. Men intressant nog sprider sig aspekter av den även till Sverige. AW ger själv ett par exempel i sin avhandling, fastän utan att kommentera dem. Högermannen och nationalisten Carl Sundbeck – förf. berör detta på s. 49–50 – ger i sitt reportage *Svensk-amerikanarna* (1903) en nedgörande bild av samtidens svenska diktning och ställer här emot den svenskamerikanska, företrädd av den Bonggren som en gång var en radikal-realistisk bildstormare men nu bekänner sig till en idealistisk åskådning: »[- -] kring din tinning har en gudom tryckt idealens rosen- och törnekrans.» Det är uppenbart Bonggrens egen relation av sin utvecklingsgång i *Sånger och sagor* året före som format Sundbecks bild. Ett intressantare fall – berört av AW på s. 52 – är kanske den artikel i *Stockholms-Tidningen* 1935 där författarinnan Anna-Lenah Elgström talar om »den fine, gamle 90-talslyrikern Jakob Bonggren». Man noterar hur Elgström placerar in Bonggren i ett svenskt litteraturhistoriskt perspektiv – säkert i enlighet med skaldens önskningsar.

Jag ska slutligen ge ett eget exempel på fenomenet som också härrör från Elgström. I hennes och Gustaf Collijns bok *USA. Liv och teater* åtta år före artikeln i *Stockholms-Tidningen* finns som i nästan alla svenska amerikareportage från tidigt 1900-tal ett kapitel om svenskamerikanerna. Elgström berättar där om ett sammanträffande med bemärkta representanter för gruppen i New York, bland dem författare som Oliver Linder och Bonggren. Den senare beskriver Elgström bl.a. som »den försynte 80-talisten Jakob Bonggren, Rydbergs och Brandes' vän». I det förra fallet var Bonggren alltså 90-talist, här är han 80-talist – men skillnaden spelar inte så stor roll; det viktiga är åter inplaceringen i ett svenskt litteraturhistoriskt

sammanhang. Och man noterar igen hur den ytliga kontakten med Rydberg och Brandes 45 år tidigare fortfarande präglar bilden av Bonggren. Det är lätt att föreställa sig den förtjusning med vilken han slickar i sig sådana formuleringar, i den mån de kommer under hans ögon.

Jag menar att man inte förstår Bonggren och hans ställning i Svensk-Amerika om man inte tar hänsyn till denna legendbildning – om den forne rabulist-poeten som en gång slogs på barrikaderna med den tidens stora män och senare blev nationell skald i Svensk-Amerika. AW betonar den målmedvetenhet med vilken Bonggren arbetar på att slå sig fram, den energi han lägger ned på att bereda sin framgång; bilden av en karriärist och streber framträder ganska tydligt. Men det räcker inte enligt min mening. Bonggren är också en sorts mytskapare som arbetar på att göra sig till en symbolgestalt för svenskamerikanska strävanden i Nordamerika och som inte saknar framgång med detta projekt. AW understryker hans i allmänhet fruktlösa försök att knyta kontakter och vinna erkännande i Sverige. Men som exemplen Sundbeck och Elgström antyder sipprar en del av Bonggren-myten ändå igenom till Sverige. Det hade förtjänstfullt bidragit till avhandlingens profilering om förf. utvecklat detta perspektiv.

Det hindrar inte att slutomdömet måste bli positivt. AW:s ambition är att studera en författarkarriär mot litterärt institutionell bakgrund. Detta har gjorts förr men hennes studie visar hur fruktbart greppet är när det genomförs på rätt sätt. På den skandinavisk-amerikanska litteraturens forskningsområde däremot känner jag inte till något arbete där modellen tillämpas lika konsekvent och framgångsrikt som i denna avhandling och här har man nog rätt att tala om ett pionjärarbete; den borde därmed kunna inspirera till nya framstötter i olika riktningar. AW använder flera gånger termen »överlevnadsstrategi» i sin framställning. I sista hand kan vi av hennes undersökning lära hur en språklig och kulturell minoritet söker överlevnadsstrategier i en omvärld vars inställning växlar mellan välvilja, likgiltighet och fientlighet. Detta ger avhandlingen aktualitetsvärde i ett alltmer mångkulturellt Sverige, som f.n. mer tycks präglas av misstänksamhet än välvilja mot minoriteterna.

Lars Wendelius

Johan Hedberg: *Eros skapar världen ny. Apokalyps och pånyttfödelse i Edith Södergrans lyrik*. Daidalos 1991.

Under 1980-talet har vi sett en formlig hausse i Södergran-forskning. Den första vågen kom omkring 1950. Efter en lågperiod har intresset för Södergran under 80-talet åter stått på topp. Man har bildat Södergransällskap, spelat in TV-program, tonsatt dikter etc. En rad viktiga studier har också sett dagens ljus, t.ex. av Schoolfield, Lillqvist, Galdia och Suchsland. Dessa forskare utgör ett internationellt sällskap. Södergran är numera en internationell författare. Schoolfield är

amerikan, Galdia och Suchsland tyskar. Flera danska studier föreligger också, t.ex. av Wivel och Pilgaard.

Södergrans dikter är så pass komplicerade till sina innebörder att de mått väl av den genomlysning som skett under senare år. Under 80-talets väg har forskningen äntligen hunnit fram till själva dikterna. Vad står det i dem? Flera av de nya böckerna är textanalytiskt inriktade. Johan Hedbergs avhandling ansluter sig till den gruppen. Han har tagit fasta på ett tematiskt komplex i Södergrans lyrik, Apokalyps och pånyttfödelse. Det handlar alltså om inslag av myt i Södergran-dikter.

Sannolikt har Torben Broströms fynd av Ariadne-myten i Södergrans första bok samt Schoolfields inspirerande behandling av den givit uppslaget till avhandlingen. Hedbergs bok har också samma uppläggning som Schoolfields. Boken består av en rad diktanalyser med ganska sparsamt stoff i övrigt.

Hedbergs huvudintresse finns alltså i textanalysen. Här har han utvecklat en uppsättning redskap inspirerad av Riffaterre, Culler m.fl. Han arbetar vidare med en begreppsarsenal som på senare år etablerat sig inom diktanalysen och här förhåller han sig självständigt till auktoriteterna. Tyvärr är det metodiska arbetet i stor utsträckning oredovisat.

Avsikten har varit att visa hur apokalyps och pånyttfödelse gestaltas i den enskilda dikten, hur temat samspelar med andra temata, mytintertexter och mytiska klichéer. Hedberg följer känsligt hur temat förskjuts och förvandlas i de olika dikterna. Därvid beaktar han även andra södergrandikter och olika aktuella mytintertexter, främst från bibeln och den antika mytologin.

Vad man saknar i framställningen är främst den idéhistoriska bakgrunden, som i stort sett lämnas åt sidan. Detta menar jag är avhandlingens största brist. Det resulterar bl.a. i ett något mekaniskt sätt att förhålla sig till mytstoffet. Hedberg skulle ha behövt fler mytintertexter för att få de fulla betydelseerna att spela i Södergrans dikter.

I litteraturförteckningen saknas t.ex. Jung, Levi-Strauss och Freuds *Drömytning*. Man ser heller inga spår i framställningen av att Hedberg skulle vara förtrogen med en mytlitteraturens klassiker som Swedenborg eller kosmogoniska epos såsom Popol Vuh. Detta märks i avhandlingen som en oförmåga att uppfatta mytiska element, som ett mekaniskt sätt att leta efter allusioner etc.

Hedberg hänvisar till John J White, som skiljer på myt som mytologi och som tidlös mönster i mänskligt beteende. Men i hans egen framställning försvinner bemärkelsen »tidlös mönster...» till skada för förståelsen av dikterna. De pånyttfödelse-myter som tas upp ligger ofta i öppen dag, varför analysen tillför mindre än den kunnat göra. Man får sällan delta i avtäckandet av nya spännande mytfragment, såsom skedde genom Broströms och Schoolfields upptäckt av Ariadne-myten i *Dikter*. Dionysos-myten behandlas i anslutning till dikten »Dionysos». Men sannolikt finns den representerad på flera ställen än i den dikt, där guden direkt nämns vid namn.

Men viktigast i den idéhistoriska bakgrunden är naturligtvis Nietzsche. Hedberg har med ett avsnitt